

С. І. ДОРОШЕНКО ПРО ЗВУК [В]

Вимова [ф]права — вправа, мо[ф]чати — мовчати, писа[ф] — писав порушує орфоепічні норми української мови. Чергування дзвінкого [в] з глухим [ф] властиве російській літературній мові і більшості її діалектів. Українська літературна мова не знає такого переходу. За місцем артикуляції звук української мови [в] губно-губний. Так він вимовляється перед усіма голосними. За участю голосу і шуму він сонорний, за способом творення — щілинний. Що ж до приголосного української мови [ф], то він відповідно губно-зубний, глухий, щілинний.

Чи є у цих звуків фізіологічні передумови для взаємозаміни? Ні, немає: приголосний [в] — губно-губний, звук [ф] — губно-зубний; [в] — сонорний, [ф] — глухий. Збігаються вони лише за способом творення: обидва щілинні. Тобто, дві основні ознаки цих звуків відмінні, а саме: за місцем творення і за участю голосу й шуму. Це й заважає їх артикуляційній взаємозаміні. Тому в українській мові немає чергування [в] з [ф], як це спостерігаємо в російській, де [в] і [ф] однакові за місцем творення.

Оскільки приголосний [в] — сонорний, це позначається на його позиційному поведженні. Як і інші сонорні, він не оглушується перед глухими в кінцевій позиції після голосного. У цих позиціях звук української мови [в] не тільки не приглушується, а навпаки, набуває звучності, переходить в [у] нескладовий (фонетичною транскрипцією [ў]). Нескладовий [ў] з'являється також і перед дзвінками та сонорними, як, наприклад, у словах: *вздовж* — [у]здо[ў]ж; *враз* — [ў]раз.

Терміном «[ў] нескладовий» позначають голосний, позбавлений властивості утворювати фонетичний склад (тому й «нескладовий»). Про такі голосні говорять як про нескладотворчі, тобто — не здатні творити склади. Нескладовий [ў] або закриває склад: пра[ў]-да, хо-ди[ў], або прикриває в сполучі з іншими приголосними: [ў]права.

Що ж сприяє переходу [в] в [ў]? Відповідь проста: артикуляційна схожість. Досить подивитись на роботу губ при вимові [ў] хоч би в слові «права» — пра[ў]да, щоб переконатися, що вони, видовжуючись і розширюючись, зупиняються між артикуляцією приголосного [в] і голосного [у]. Інакше кажучи, артикуляція [в] тягнеться до творення [у]. Таке переміщення органів вимови стає можливим завдяки артикуляційній близькості губно-губного приголосного [в] і огубленого голосного [у]. На цьому й ґрунтується нормативне чергування [в] з [ў]. Нескладовий [ў] — позиційний варіант губно-губного сонорного щілинного звука [в]. Він вимовляється на місці [в] перед будь-яким приголосним на початку чи в середині слова, а також в абсолютному його кінці. Тому за орфоепічними правилами української літературної мови вимовляти наведені на початку статті слова слід так: [ў]права, мо[ў]чати, писа[ў].

Неправомірно ототожнювати звук російської мови [в] і приголосний української мови [в]. Відмінні характеристичні риси їх творення зумовлюють позиційну своєрідність: у російській мові звук [в] перед глухими і в кінцевій позиції змінюється на артикуляційно близький [ф], в українській приголосний [в] чергується з [у] при сусідстві з будь-яким наступним приголосним і в кінці слів, тому що в їх творенні є спільні риси. Чергування ці закріпилися в кожній з мов як один із проявів їхньої фонетичної системи, як закономірність, що спирається на притаманну їм природу звукових одиниць.

Усім нам, напевно, доводилося чути вимову слів *комбайн* як ко[н]бай, *бомба* як бо[н]ба, *дамба* як да[н]ба. У цих прикладах зміна звука [м] на [н] сталася внаслідок розподібнювання (дисиміляції) одного з двох схожих за артикуляцією звуків, що стоять поряд. У наведених словах однаковими за місцем творення є губно-губний [м] і губно-губний [б]. Для розмовно-побутового, говіркового мовлення слова з такою сполукою приголосних чужі, а значить, і складні для вимови. Це й спричиняє заміну одного із схожих за місцем творення звуків на несхожий: губно-губний [м] змінюється на передньоязиковий [н].

Така сама дисиміляція властива слову *трамвай*, яке мовці, що не володіють

артикуляційною базою літературної мови, вимовляють як *тра[н]вай*. У ньому звук [м] змінився на [н], але не перед [б], а перед [в]. Однак причина зміни та сама: за місцем артикуляції приголосні [м] і [в] однакові — вони губно-губні. У сусідстві ж звуків однотипного місця творення не просто вимовити один за одним звукосполучення [мв]. Це й зумовлює пошуки полегшеного артикулювання. І як наслідок — розподібнювання губно-губних приголосних, поява передньоязикового.

Вимова *тра[н]вай* підтверджує наявність у звуковій системі української мови саме губно-губного [в]. Виразне артикулювання цього звука дасть змогу навчитись вимовляти його варіант — [ў] нескладовий. Вимова губно-зубного [в] і чергування його з [ф] не відповідають фонологічній системі української мови.